

Jaloliddin Davoniy va uning "Axloqiy Jaloliy" asarining pedagogik fikrlar rivojida o'rnini

Xalilillo Ismatullayev

Mag'rurbek Xabibullayev

Bibisora Mannopova

Ilmiy maslahatchi: M.M.Mirzakarimova

Andijon davlati chet tillari instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jaloliddin Davoniyning "Axloqiy Jaloliy" asarida ilgari surilgan pedagogik g'oyalar tahlil qilinadi. Asarda axloqiy va intellektual tarbiya, ota-ona va o'qituvchi hamkorligi, oilaviy tarbiya, ijtimoiy mas'uliyat hamda ijobiy shaxsiy fazilatlarni shakllantirish kabi masalalar yoritilgan. Davoniyning tug'ma va orttirilgan xislatlar, salbiy xulq-atvorning oldini olish, kasbga yo'naltirish hamda axloqiy kamolotda aqlning o'rnini haqidagi qarashlari zamonaviy pedagogik nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Davoniyning ta'lim-tarbiya borasidagi ta'limoti zamonaviy pedagogika fani uchun, xususan, axloqiy tarbiyani tashkil etish va oila hamda maktab o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda metodologik va amaliy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Kalit so'zlar: shaxsiy fazilatlar, axloqiy fazilatlar, salbiy xislatlar, Axloqiy Jaloliy, etika, ota-onalar, o'qituvchi, ta'lim, intellektual tarbiya, ma'naviyat, adolat, vijdon, shijoat

Jaloliddin Davoni and the role of his work "Akhloqi Jaloliy" in the development of pedagogical ideas

Khalilillo Ismatullayev

Mag'rurbek Xabibullayev

Bibisora Mannopova

Scientific advisor: M.M.Mirzakarimova

Andijan State Institute of Foreign Languages

Abstract: This article analyzes the pedagogical ideas put forward in Jaloliddin Davoni's work "Akhloqi Jaloliy". The work covers issues such as moral and intellectual upbringing, cooperation between parents and teachers, family upbringing, social responsibility, and the formation of positive personal qualities. Davoni's views on innate and acquired qualities, prevention of negative behavior, vocational guidance, and the role of reason in moral maturity are considered from a modern

pedagogical perspective. The study shows that Davani's teaching on education and upbringing retains its methodological and practical significance for modern pedagogy, in particular in organizing moral education and strengthening cooperation between family and school.

Keywords: personal qualities, moral qualities, negative traits, Akhloqi Jalali, ethics, parents, teacher, education, intellectual upbringing, spirituality, justice, conscience, courage

Sharq ma'naviy tafakkuri tarixida axloq va tarbiya masalalari alohida o'rin tutadi. Bu borada XV asr mutafakkiri Jaloliddin Davoniy tomonidan yaratilgan ilmiy meros o'zining nazariy mukammalligi va amaliy ahamiyati bilan ajralib turadi. Uning "Axloqiy Jaloliy" asari axloq falsafasi doirasidan chiqib, pedagogik qarashlar tizimini ham qamrab olgan mukammal manba sifatida baholanadi. Asarda inson shaxsining shakllanishi, aqliy va axloqiy kamolot jarayonlari, oila va maktabning tarbiyadagi o'rni, muallim shaxsiga qo'yiladigan talablar hamda jamiyat bilan o'zaro munosabat masalalari chuqur tahlil etiladi. Davoniy yashagan davr ijtimoiy-siyosiy jihatdan murakkab bo'lishiga qaramay, u insonni ma'naviy yetuklik sari yetaklovchi omillarni aniqlashga intildi. Uning qarashlarida ilm-fan va tarbiya jamiyat taraqqiyotining asosiy tayanchi sifatida talqin qilinadi. Mutafakkir insonning komillikka erishishi tabiiy jarayon emas, balki ongli ravishda tashkil etilgan tarbiyaviy faoliyat mahsuli ekanligini asoslab beradi. Ayniqsa, u aql va axloq uyg'unligini shaxs kamolotining poydevori deb hisoblaydi. Bugungi globallashuv, ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi va axborot oqimining keskin ortishi sharoitida Davoniy qarashlari yanada dolzarb tus olmoqda. Chunki u tarbiya jarayonini faqat bilim berish bilan cheklamay, balki insonning ichki dunyosini shakllantirish, irodasini mustahkamlash, axloqiy immunitetini kuchaytirish bilan bog'laydi. Shu bois uning pedagogik konsepsiyasi zamonaviy ta'lim tizimi uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

"Axloqiy Jaloliy" asari mazmunan keng qamrovli bo'lib, unda shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanish jarayoni tizimli tarzda bayon etilgan. Davoniy insonni jamiyatdan ajratib bo'lmasligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, inson ijtimoiy mavjudot bo'lib, boshqalar bilan munosabat jarayonida kamol topadi. Shaxsning rivoji tashqi muhit ta'siri, tarbiya va ilm orqali ro'y beradi. Mutafakkir inson sifatlarini tabiiy va orttirilgan jihatlarga ajratadi. Tug'ma sifatlar aqliy salohiyat, tafakkur quvvati, fahm-farosat kabi imkoniyatlarni qamrab olsa, orttirilgan sifatlar tarbiya, tajriba va muhit ta'sirida shakllanadi. Bu yondashuv shaxs rivojida ijtimoiy omilning ustuvorligini ko'rsatadi. Davoniy insonning farqlash, anglash, xulosa chiqarish qobiliyatlari rivojlanishi bilan unda ezgulik va yovuzlik haqidagi tasavvurlar shakllanishini alohida qayd etadi. Asarning birinchi qismi axloqiy fazilatlarini egallashga

bag'ishlangan. Donolik, adolatlilik, shijoatlilik va iffatlilik inson kamolotining asosiy mezonlari sifatida talqin qilinadi. Donolik aqlni to'g'ri ishlatish, adolatlilik boshqalar haqqiga rioya qilish, shijoatlilik qat'iyat va jasorat, iffatlilik esa o'zini tiyish va ma'naviy poklikni anglatadi. Davoniy bu fazilatlarini inson shaxsini barkamollikka olib boruvchi ichki tayanch sifatida ko'radi.[1.102]

Alloma salbiy illatlarni ham chuqur tahlil qiladi. U g'azabni aqlni to'suvchi, insonni tubanlikka yetaklovchi ruhiy holat sifatida baholaydi. Jahldorlik, hasad, xudbinlik, yalqovlik kabi sifatlar jamiyat hayotiga zarar keltirishini ta'kidlaydi. Bunday illatlarni bartaraf etishda mehnat, nasihat, o'z ustida ishlash va muhitni to'g'ri tashkil etish muhimligini qayd etadi. Uningcha, tarbiya uzluksiz davom etadigan jarayon bo'lib, vaqt va sharoitga mos ravishda olib borilishi lozim. Davoniy oila tarbiyasiga alohida e'tibor qaratadi. U ota va onaning farzand kamolotidagi o'rni turlicha, ammo teng darajada muhim ekanini asoslaydi. Otaning qat'iyligi va mas'uliyati, onaning mehr-shafqati va sabr-bardoshi farzand xarakterida uyg'unlashishi zarur. Agar tarbiya jarayonida bu muvozanat buzilsa, shaxs rivojida bo'shliqlar yuzaga kelishi mumkin.[2.77]

Maktab va muallim masalasi ham asarda muhim o'rin tutadi. Davoniy muallimni ma'naviy yetakchi sifatida ulug'laydi. Uning fikricha, muallim nafaqat bilim beruvchi, balki axloqiy namunadir. O'qituvchining qo'pol yoki jahldor bo'lishi tarbiya samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun pedagog shaxsiy namuna orqali tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi zarur. Davoniy aqliy tarbiyani ham alohida qadrlaydi. U zehn o'tkirligi, xotira mustahkamligi, tez anglash va to'g'ri xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantirishni zarur deb biladi. Ilm egallash jarayonida matematika, astronomiya va tibbiyot kabi fanlarning ahamiyatini e'tirof etishi uning ilmiy tafakkurga bergan yuksak bahosidan dalolat beradi. Kasbiy yo'naltirish masalasida ham alloma ilg'or fikr bildiradi. U kasb tanlashda insonning aqliy salohiyati, xarakteri va shijoatini inobatga olish lozimligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv zamonaviy pedagogik diagnostika tamoyillariga uyg'un keladi.[6.113]

Davoniy qarashlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, uning pedagogik konsepsiyasi yaxlit tizimni tashkil etadi. Unda shaxs rivoji biologik, psixologik va ijtimoiy omillar birligida talqin qilinadi. Alloma aqlni axloqiy fazilatlar boshqaruvchisi sifatida ko'radi. Bu esa tarbiya jarayonida ongli yondashuv ustuvor bo'lishi kerakligini anglatadi. Oila va maktab hamkorligi haqidagi qarashlari bugungi pedagogik amaliyot uchun dolzarbdir. Hozirgi davrda ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish masalasi muhim bo'lib turgan bir paytda, Davoniyning bu boradagi fikrlari ilmiy asos vazifasini bajaradi. Shuningdek, salbiy xulq-atvorning oldini olishga doir tavsiyalari profilaktik pedagogika yo'nalishiga mos keladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Davoniy ta'limotni zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali shaxsda ma'naviy immunitetni shakllantirish, ijobiy

fazilatlarni mustahkamlash va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish mumkin. Uning konsepsiyasi barkamol shaxs modelini yaratishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Jaloliddin Davoniyning "Axloqiy Jaloliy" asari asosida shakllangan pedagogik qarashlar shuni ko'rsatadiki, alloma tarbiya jarayonini inson hayotining markaziy va uzluksiz omili sifatida talqin etadi. U shaxs kamolotini tasodifiy yoki tabiiy jarayon emas, balki ongli ravishda tashkil etilgan, maqsadli va izchil olib boriladigan tarbiyaviy faoliyat natijasi deb baholaydi. Davoniy nazarida aql va axloq o'zaro uyg'un holda rivojlanishi zarur bo'lgan ikki tayanch ustundir. Agar aql axloqiy mezonlar bilan boshqarilmasa, u insonni komillikka emas, balki manmanlik va xudbinlikka olib borishi mumkin. Shu bois mutafakkir tarbiyani, avvalo, ichki nazorat va o'zini boshqarish madaniyatini shakllantirish jarayoni sifatida ko'radi.

Asarda ilgari surilgan ota-ona va muallim hamkorligi haqidagi g'oya bugungi pedagogik amaliyot uchun ham dolzarbdir. Davoniy oilani tarbiyaning birlamchi muhitiga aylantiradi, maktabni esa ushbu jarayonni ilmiy asosda davom ettiruvchi maskan sifatida talqin qiladi. Ota-onaning mehr va mas'uliyati, muallimning bilim va ma'naviy namunaliligi o'zaro uyg'unlashgandagina barkamol shaxsni voyaga yetkazish mumkinligi asoslab beriladi. Bu yondashuv hozirgi davrda ta'lim muassasalari bilan oila o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi. Davoniy tomonidan ijobiy fazilatlarning tizimli ravishda shakllantirilishi va salbiy illatlarning oldini olishga doir fikrlar ilgari surilishi uning tarbiya konsepsiyasining amaliy yo'nalishga ega ekanini ko'rsatadi. U g'azab, hasad, jahldorlik kabi ruhiy holatlarni inson kamolotiga to'sqinlik qiluvchi omillar sifatida baholaydi va ularni mehnat, nasihat hamda muhitni to'g'ri tashkil etish orqali bartaraf etish mumkinligini ta'kidlaydi. Bu qarashlar zamonaviy profilaktik pedagogika va psixologik yondashuvlar bilan hamohangdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davoniy J. Axloqiy Jaloliy. – Toshkent: Yangi asr avlodi, nashr.
2. Madaminjonovna, M. M. METHODOLOGY OF EDUCATIONAL TEACHING OF GENERAL SCIENCES.
3. Muhammaddiyor Diyorbek O'G'Li Uzoqjonov, & Maxliyoxon Madaminjonovna Mirzakarimova (2025). Atrof-muhitni asrash va ekologik barqarorlikni ta'minlash muammolari. Science and Education, 6 (12), 17-21.
4. Mirzakarimova, M. (2025). O 'QUVCHILARDA TADBIRKORLIK TUSHUNCHALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIAGNOSTIK TAHLILI. Scientific journal of the Fergana State University, (4), 1-1.
5. Mirzakarimova, M. (2025). Didactic Effectiveness of Teaching General Sciences with an Entrepreneurial Orientation. Journal of Institutional Research South East Asia, 23(3).

6. Uzoqjonov, M. D. O. G. L., & Mirzakarimova, M. M. (2025). Zamonaviy texnologiyalarning atrof-muhitga ta'siri. *Science and Education*, 6(11), 281-284.
7. El-Atrash, A., Zaki, S., Tousson, E., & Negm, M. (2022). Copper oxide nanoparticles induced liver and kidney toxicity in rat. *Asian Journal of Biochemistry, Genetics and Molecular Biology*, 12(4), 154-160.
8. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonov, M. D. O. G. L. (2025). Zamonaviy axborot texnologiyalariga o'tishda axborot xavfsizligi. *Science and Education*, 6(10), 89-93.
9. МИРЗАКАРИМОВА, М. М. (2022). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ТАДБИРКОРЛИККА ЙУНАЛТИРИБ У^ИТИШНИНГ ДИДАКТИК АСОСЛАРИ.
10. Madaminjonovna, M., & Uzoqjonov, M. (2025). The possibilities of solving environmental problems through technology. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(7), 11-15.
11. Uzoqjonov, M., & Mirzakarimova, M. (2025). The role and significance of artificial intelligence in modern society. *Technical Science Integrated Research*, 1(6), 8-10.
12. Mirzakarimova, M., & Uzoqjonov, M. (2025). Information security in information-communication technologies. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(6), 8-11.
13. УМНОВ, Д. Г., КАРИЕВ, А. Д., ТЕШАБОВЕВ, А. Ю., & МИРЗАКАРИМОВА, М. М. (2024). Формирование финансовой грамотности и культуры потребления у старших дошкольников. *Перспективы науки и образования*, (6 (72)), 420-436.
14. MADAMINJONOVNA, M. X. T. T. Y. (2022). NALTIRIB O'QITISHNING DИДАКТИК АСОСЛАРИ. *Nova. Pub*, 1-128.
15. Madaminjonovna, M. M. (2024). ECOLOGICAL-VALEOLOGICAL CULTURE IN THE "MAN-NATURE-SOCIETY" SYSTEM. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(5), 51-55.
16. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). Pedagogik mahoratning shakllanishi va rivojlanishi. *Science and Education*, 5(3), 264-269.
17. Mirzakarimova, M. M. (2024). O'qituvchining muomala madaniyati. *Science and Education*, 5(4), 278-282.
18. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). "Avesto" va pedagogik fikrlar rivoji. *Science and Education*, 5(2), 224-228.
19. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). Scientific and pedagogical activity of Imam al-Bukhari. *Science and Education*, 4(12), 321-324.
20. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). O'zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash muammolarini o'rganish va bartaraf qilish. *Science and Education*, 4(11), 78-83.

21. Mirzakarimova, M. (2023). CLIL TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNING TADBIRKORLIK KO'NIKALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION METOD VA VOSITALAR. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (6), 410-415.

22. Мирзакаримова, М. М. (2020). Умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. Science and Education, 1(4), 97-103.

23. Мирзакаримова, М. М. (2020). ESSENTIAL COMPOSITION OF ENTREPRENEURSHIP FUNCTIONAL LITERACY. INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL" INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY, 1(1), 63-65.

24. Mirzakarimova, M. M. (2022). The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes. Telematique.-2022.-S, 7128-7131.

25. Мирзакаримова, М. М. (2020). Замонавий шароитларда умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. Science and Education, 1(4), 216-222.

26. Mirzakarimova, M. (2023). EFFECTIVENESS OF STUDENTS'ENTREPRENEURIAL SKILLS DEVELOPMENT THROUGH CLIL TECHNOLOGIES. Академические исследования в современной науке, 2(8), 92-94.

27. Madaminjonovna, M. M. (2023). Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies. International Journal of Human Computing Studies, 5(3), 15-17.